

İnsanın Savunmasızlığı ve Kişisel Bütünlüğüne Saygı İlkesi

**Biyoetik
Açısından
Savunmasızlık**

Prof. Dr. Nüket Örnek Büken
HÜTF Tıp Etiği AD Başkanı

- **Sağlığımıza ve esenliğimize ilişkin temel gereksinimlerimizi karşılama konusunda hepimiz kesinlikle eşit hak sahibiysek de, bu temel gereksinimlerimizi hepimizin eşit ve kalıcı olarak karşılayamadığı açıktır.**

Temel Ahlak Ödevi

- İnsanın değerinin korunması; sırf insan olduğu için haklarının, onurunun, gönencinin merkeze konması ve her ne nedenle olursa olsun herhangi bir amaca araç edilmemesi ile mümkündür.
- Bu herhangi bir nedenle kendine yetemeyen, kendini fiziksel, psikolojik, sosyal, ekonomik ve yasal yönden koruyamayan kişilerin, en az diğerleri kadar değerli olduğunun kabulüyle başlar.
- Bu nedenle bir kişiye sırf insan olduğu için değer verilmesi, saygı gösterilmesi yönünde temel ahlak ödevi yaratan ilke, insanın değersizleştirilmesini önlemeye çalışır. Temel ahlak ilkesine dayanan bu ödev ise bireyin sahip olması beklenen erdemlerle hayat bulur.

Örselenebilir kişi

- **Örselenebilir** kişi; ilişkinin güçsüz tarafını oluşturan, istismara, kötüye kullanılmaya daha kolay maruz kalabilen, kendini koruyamayan, haklarını korumaya gücü yetmeyen, bu nedenle kolayca etkilenebilen, incinebilen kişidir. Kişilerin *yaşları, cinsiyetleri, etnik özellikleri, sağlık durumları, özgürlük halleri ya da başka konumları onların* daha kolay örselenmelerine, dolayısıyla örselenebilir kişi kapsamında değerlendirilmelerine neden olmaktadır.

Yaş

- Genelde kişinin yaşı onun kolayca istismar edilmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle çocuklar ve yaşlılar daha fazla ve daha kolay zarara uğratılabilmektedir.
- Yaşlının ve çocuğun karar verme kapasitesinin bulunmadığı yanılgısı onların özerkliklerinin, hatta yararlarının göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.
- Bu nedenle hekim *öncelikle* yaşlının /çocuğun kendi durumunu kavrama, önerilen tedavinin olası yararlarını- zararlarını tartma, ayırt etme kapasitesini sorgulamalıdır.
- *İkinci* olarak, hekim hastanın değerlerini ve tercihlerini araştırmalıdır.
- *Son* olarak ise, hekim eğer yaşlı ya da çocuk karar verme kapasitesine sahip değilse hastasının en iyi yararını, değerlerini gözetebilecek vekili aydınlatılmalı ve incinebilir kişinin “en iyi yararı” konusunda uzlaşma sağlamalıdır.

Cinsiyet

- Kadın olmak kişinin daha kolay suiistimal edilmesine, incinmesine, zarar görmesine neden olmaktadır.
- Özellikle gebe ve hasta olan kadınlar, yaşlı kadınlar, silahlı çatışma altında olan kadınlar ile genç kızlar ve cinsiyet değiştirerek kadın olmuş olan kişiler.

Etnik Özellik

- Azınlık ve yerli olan, kırsal bölgede yaşayan, felakete eğilimli bölgede yaşayan kişiler.

Sağlık Durumu

- Fiziksel ya da mental bir zr bulunan, terminal dönem hastalığı olan kişiler.

Özgürlük Durumu

- Tutuklu, gözaltında bulunan, ceza evinde olan, sürgünde bulunan ya da sosyal olarak özgürlükleri sınırlandırılmış olan kişiler.

Kimler Örselenebilir Kişidir?

- **18 yaş ve altı çocuklar,**
- **Yaşlı ve kırılgan olanlar,**
- **Öğrenme güçlüğü bulunanlar,**
- **Mental hastalığı bulunanlar (Bunama, vd.),**
- **Fiziksel yetersizliği bulunanlar,**

Kimler Örselenebilir Kişidir?

- Uyuşturucu madde kullananlar,
- Sağlıksız cinsel ilişkide bulunanlar (Seks işçileri ve homoseksüeller),
- Gebe kadınlar,
- Tutuklular,
- Sınırlı eğitim almış ya da hiç eğitim almamışlar (aydınlatılmış onam bilgisini anlamakta zorlananlar),
- Sağlık kaynaklarından sınırlı derecede yararlanma hakkına sahip olan -düşük ekonomik düzeyde olan- kişiler,
- Bazı ülkelerdeki ya da konumlardaki kadınlar: Örneğin her hangi bir müdahale için kocasının iznini alması gereken kadınlar

UNESCO Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (2005)' nin 1. Maddesinde

- *“Tıpla, yaşam bilimleri ve insanlara uygulandığı haliyle ilgili teknolojilerle ilintili etik konularını, sosyal, yasal ve çevresel boyutlarını göz önünde bulundurarak”* ele almayı amaçladığı belirtilmektedir.

UNESCO Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (2005)' nin 8. Maddesinde

- Bu taahhüt, Bildirgenin 8. Maddesi aracılığıyla, **kişisel bütünlüğe saygıya ve savunmasız birey ve grupların korunmasına ilişkin gereksinime bağlanmak suretiyle pekiştirmektedir: “*Bilimsel bilgi birikiminin, tıbbın ve ilgili teknolojilerin uygulanmasında ve geliştirilmesinde, insan savunmasızlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Özel savunmasızlığı olan birey ve gruplar korunmalı ve bu bireylerin kişisel bütünlüğüne saygı gösterilmelidir.*”**

Savunmasızlık, kişinin kendini koruma aracının ve kapasitesinin olmamasından ötürü ortaya çıkmakta veya şiddetlenmektedir:

- **Yoksulluk, gelir eşitsizlikleri, sosyal koşullar, eğitim ve bilgiye erişim (örneğin, işsizler, evsizler, okuma-yazması olmayanlar, ‘çifte standartlı’ bir işlemin izlendiği, aynı araştırmanın farklı konumlarda aynı ahlaki titizliğe tabi tutulmadığı araştırma faaliyetlerine dahil edilen bireyler);**
- **Cinsiyet ayrımcılığı (örneğin, sağlık hizmetine eşit erişimin olmaması);**
- **Kişisel özgürlüğün büyük ölçüde kısıtlandığı veya hiç sağlanmadığı durumlar (örneğin, mahkûmlar);**
- **Hiyerarşik ilişkiler (örneğin, öğretmenleri tarafından yürütülen araştırma projelerine dahil edilen öğrenciler, güvenli çalışma koşullarının teminat altına alınmadığı durumlara maruz kalan çalışanlar, silahlı kuvvetler veya polis teşkilatı);**
- **Çeşitli sebeplerle ötekileştirme (örneğin, göçmenler, göçebeler, etnik azınlıklar);**

Savunmasızlık, kişinin kendini koruma aracının ve kapasitesinin olmamasından ötürü ortaya çıkmakta veya şiddetlenmektedir:

- Her insanın nitelikli sağlık hizmeti alma hakkının yerini, fikri mülkiyet hakları gibi, uygunsuz korunduğunda bilimsel gelişmenin avantajlarından faydalanılmasını doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz etkileyebilecek diğer hakların alması;
- Gelişmekte olan ülkelerdeki kaynakların istismarı (örneğin, ormanların yok edilmesinin, gelecek nesillere olan sorumluluklarını riske atabilecek sonuçları);
- Savaşlar (örneğin, sığınmacılar ve yerinden edilmiş insanlar);
- Örneğin iklim değişikliği veya farklı türlerde kirlilikler gibi beşeri faaliyetlerin olumsuz etkileri;
- Deprem, kasırga veya tsunami gibi ölüme, yaralanmaya ve yerinden olmaya yol açan doğal felaketlerin etkisi.

«Onam verme yeterliğine sahip olmayanlar»

- Özellikle hastalıkları ya da içinde buldukları durum nedeniyle aydınlatılamayan, gönüllülük bildiremeyecek durumda olan kişiler bu gruba dâhildir.
- Son yıllarda bu kişilerin ait olduğu grup -ki bunlara psikiyatri, geriatri, nöroşirurji, anesteziyoloji, pediatri hastaları dâhildir- "onam verme yeterliğine sahip olmayanlar" olarak da adlandırılmaktadırlar.

Ahlak ödevi

- Güçlünün - güçsüzü koruması ile ilgili temel ve en eski ahlak ilkesi her bir kişiye güçsüz olanı kollama, haklarını kullanmasına olanak tanıma, zarar görmesini engelleme yönünde ödevler yüklemektedir.
- Bu ahlak ödevi gereği devlet “*yaşamını kontrol edebilen ya da yaşamını yardımsız sürdüremeyen*” tüm vatandaşlarının, hekim de “tüm hastalarının” fiziksel, psikolojik, cinsel, duygusal, hatta ekonomik açıdan suiistimal edilmesini önlemelidir.

Kötü Davranmama İlkesi

- Tıp etiğinin asıl ilkelerinden olan *kötü davranmama ilkesinden* temellenen kötü davranmama ödevi; sağlık çalışanlarına “statüsünü, yetkisini ya da güvenilirliğini kullanarak kolay incinebilir olan kişilere zarar vermesi, onları olası zararlardan, suiistimallerden korunmak için gerekli önlemleri almamasını “kötü davranış” olarak tanımlamaktadır.

SON SÖZ...

- Buranın ve bugünün gerçeğinde **kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, LGBTİ bireyler** için olan bitene yakından baktığımızda, gördüğümüz şudur; yasal açıdan elde edilen tüm “sözde kazanımlara” rağmen, bu gruplarla ilgili olarak yürütülen sivil toplum kuruluşlarının da içinde olduğu çok sayıda Avrupa Birliği projelerine rağmen, bunların hayata geçirilmesi, toplumsal yapı içinde sindirilmesi, yasa yapıcılar, uygulayıcılarda ve bilirkişilik kurumlarında farkındalık, sorumluluk yaratması süreci çok yavaş işlemektedir.
- Bu konudaki değişim, uzun mücadelelerin sonunda kazanılmış bir hak olduğu halde, uygulanmasında, zihinlere yerleşmiş, kökleşmiş kimi yargıların silinmesi belli ki zor olacaktır. Bu tür kişisel yargıların profesyonel meslek gruplarının eylemlerini belirlemesinin etik açıdan haklı çıkarılabilmesi, zor görünmektedir.